

De handelsdrukkerij Excelsior, 1921

Inventaris van het archief van SV Ontwikkeling en Excelsior NV, uitgeverij en drukkerij van het dagblad Volksgazet

Bert Boeckx, departement Archief AMSAB-Centrum Antwerpen

Na het faillissement van *Volksgazet* in 1978 werd het archief van het dagblad, de uitgeverij Ontwikkeling en de drukkerij Excelsior via een spoedprocedure gerecupereerd. Reeds twee à drie dagen na de falings waren medewerkers van het Algemeen Rijksarchief ter plaatse. De omvangrijke archieven werden overgebracht naar het Rijksarchief te Beveren, waar ze in depot gepaatsd werden. Bij overeenkomst tussen het Algemeen Rijksarchief en het AMSAB werd bepaald dat het archief van *Volksgazet* overgedragen zou worden aan het AMSAB. Het AMSAB bewaarde al de fotoverzameling en een deel van het archief van *Volksgazet*. Vanuit archivistisch oogpunt is het immers aangewezen dat de gescheiden gedeelten van eenzelfde archiefbestand samen bewaard en ontsloten worden, wat ook de dienstverlening aan navorsers bevordert.

De wortels: Volkstribuun en De Werker

De *Volksgazet* ontstond door samensmelting van twee elkaar beconcurrerende socialistische bladen in het Antwerpse, *Volkstribuun* en *De Werker*.

De Werker verscheen voor het eerst op 18 oktober 1868 als weekblad van het Volksverbond van Antwerpen, een groepering van flaminganten, republikeinen, anti-klerikalen en socialisten, die een jaar eerder opgericht was door Philip Coenen. In 1868 sloot het Volksverbond aan bij de Internationale en in 1870 werd *De Werker* het *Orgaan der Vlaamsche afdeling van de Internationale Werkersvereniging*. Philip Coenen zou hierbij vooral geïnspireerd zijn door het voorbeeld van *Peper en Zout* (Brugge 5/1/1868-22/XI/1868). Het belang van het weekblad *De Werker* oversteeg het Antwerpse en het groeide in feite uit tot een gemeenschappelijke Gents-Antwerpse onderneming. Het weekblad kreeg op een in Gent gehouden Werkerscongres (9-10/IV/1871) kritiek, zowel op de redactie als op de kostprijs en verspreiding. Toch gingen de Gentenaars Van Beveren en Anseele zich bezighouden met verkoop en verspreiding, groeide gaandeweg de Gentse invloed op de redactie en werd uiteindelijk, in december 1871, het bestuur overgebracht naar Gent. *De Werker* ging het echter financieel nog steeds niet voor de wind en op een vergadering (21/IV/1872) in aanwezigheid van Antwerpse afgevaardigden werd beslist het blad terug naar Antwerpen over te brengen en Philip Coenen kreeg terug de leiding. In 1883 wordt *De Werker* overgenomen door de coöperatie De Vrije Bakkers.

Ondertussen was in Gent *Vooruit* van start gegaan, een overkoepelend dagblad dat ook in Antwerpen afname vond. Dat de tijd echter rijp was voor een eigen Antwerps dagblad bewees de kortstondige uitgave van het dagblad *De Socialist, Orgaan der Antwerpsche Afdeling der Werkliedenpartij* (2/X/1887-17/X/1890), dat in de eerste plaats opgericht werd met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1887. Op een partijvergadering in 1891 werd voor de eerste maal de intentie geuit om een eigen dag-

blad uit te geven. Pas op 8 februari 1894 werd besloten het weekblad *De Werker* om te zetten in een dagblad en vanaf 6 maart 1894 verscheen *De Werker* zesmaal per week. Bij gebrek aan de nodige technische en financiële middelen werd *De Werker* in Gent gedrukt, waar men ook redactioneel bijsprong. Het dagblad droeg te weinig een specifiek Antwerps karakter en kwam bovendien veel te laat aan in Antwerpen. Om hieraan te verhelpen werd er, mede met de financiële hulp van de plaatselijke coöperatie, vanaf 2 januari 1895, gedrukt bij De Voorzorg in Antwerpen, de drukkerij van het Boekdrukkersverbond. *De Werker* kende vanaf toen een relatief succes, maar kon dat niet handhaven. De verkoop dekte de kosten niet en een verdere ondersteuning door de coöperatie zou deze in gevaar brengen. Zodoende werd in januari 1903 de oude regeling terug opgenomen waarbij *De Werker* in Gent gedrukt werd. De financiële problemen waren hierbij opgelost, maar het specifieke lokale karakter van het dagblad verschoof nogmaals naar de achtergrond, wat resulteerde in een daling van het lezersaantal tot 1600. Na bijsturing kende het lezersaantal wel een stijging (3700 in januari 1913), maar toch stond de afname niet in verhouding tot de sterkte van de arbeidersbeweging in Antwerpen.

De Werker was van bij het begin niet alleen voor Antwerpen bestemd en er verschenen dan ook wekelijks berichten uit Gent, Brussel en Mechelen. Vandaar de bijdragen van Edmond Van Beveren, Edward Anseele en César De Paepe en verzen van Emiel Moyson. De belangrijkste redactionele medewerkers uit de beginperiode waren Philip Coenen, Kobe Labaer, Magermans, Jan Welters en Georges de Gratie. Toen het blad overgenomen werd door De Vrije Bakkers, was Constant Goetschalck de voornaamste redacteur, samen met Ernest Henrion en August Mortelmans. In 1895 werd, in de

persoon van Louis Krinkels, iemand gevonden die voltijds het redacteurschap op zich kon nemen, geholpen door Jef Taillez. Rond 1900 waren ook Piet Fabri, Edmond Lecocq en Jef Groesser vaste medewerkers van het dagblad geworden. In 1902 was de positie van Louis Krinkels als hoofdredacteur onhoudbaar geworden omdat hij bepaalde besluiten van het Midde-Komitee niet wilde aanvaarden en werd hij opgevolgd door Adolf De Waele en Jan Chapelle.

Aan de basis van de oprichting van *Volkstribuun* lag een twist over de aansluiting van de Antwerpse vakbonden bij de Syndikale Commissie (voorloper van het huidige ABVV). In Antwerpen ontwikkelden zich twee interprofessionele vakbonden, met name het in december 1906 gestichte Algemeen Arbeidssecretariaat, dat aansloot bij de Syndikale Commissie en de BWP en waarin de metaalarbeiders het hoge woord voerden, en de Antwerpse Federatie van (onafhankelijke) Vakverenigingen waarvan de Algemene Diamantbewerkersbond van België (ADB) de pijler was.

In december 1906 begon de Federatie van Vakbonden (de latere Antwerpse Federatie van Vakverenigingen) reeds met het inzamelen van fondsen om een krant - *Volkstribuun* - te kunnen uitgeven, die de tegenhanger zou moeten worden van *De Werker*, het orgaan van de Syndikale Commissie. De diamantbewerkers hadden de overgrote meerderheid van de aandelen van drukkerij De Volkstribuun in handen. De krant zou in de komende jaren de ADB enorme offers kosten. Eind 1906 werd de leden zelfs tweemaal gevraagd 10% van hun weekloon af te staan. Het eerste nummer verscheen op 25 juli 1907. *Volkstribuun* werd gedrukt door de Samenwerkende Maatschappij Volkstribuun in de Carnotstraat en later de Baron

Joostenstraat, een pand dat toebehoorde aan de Antwerpse Diamantbewerdersbond. Louis Van Berckelaer nam de hoofdredactie van het dagblad op zich⁽¹⁾.

Naar de eenheid : De Volksgazet

Toen een eind werd gesteld aan de tweespalt binnen de Antwerpse vakbondswereld, zag men de noodzaak in om één dagblad op te richten. Camille Huysmans en de Nederlandse leider van de diamantbewerders, Jan Van Zutphen, speelden hierbij jarenlang een bemiddelende rol. Een commissie, paritair samengesteld uit vertegenwoordigers van de twee organisaties, kwam in 1909 tot de conclusie dat een eenheid tot stand moest gebracht worden, waarbij zowel *Volkstribuun* als *De Werker* zouden blijven bestaan, respectievelijk als spreekbuis van de vakbeweging en de politieke beweging. De samensmelting van de beide dagbladen kwam echter pas tot stand na de werkstaking voor zuiver algemeen stemrecht van 1913, waar zich de noodzaak liet voelen van één algemeen socialistisch arbeidersorgaan. In de geest van verzoening en wegens het feit dat men in de Brusselse federatie lezers wou winnen, werd beslist geen van beide titels over te nemen. Men hoopte met de lezers van beide kranten voor het nieuwe dagblad aan 10.000 abonneementen te komen. Een dagbladcommissie werd opgericht om de verschillende aspecten van de fusie te bestuderen⁽²⁾. Op het arrondissementcongres van 2 november 1913 bracht Willem Eekelers verslag uit over de werking van de dagbladcommissie. Onderhandelingen met *Volkstribuun* en de ADB waren volop aan de gang. Een reservefonds had 20.000 frank samengebracht en met de Brusselse federatie, die ook een redacteur zou aanstellen, werd onderhandeld om een vaste basis te garanderen. De

uitgave van het dagblad werd voorzien voor begin 1914. Met het Gentse dagblad *Vooruit* werd tot een territoriaal akkoord gekomen waarbij *Vooruit* de beide Vlaanderen en *Volksgazet* Antwerpen, Brabant en Limburg voor hun rekening zouden nemen. In de provincies Luik en Henegouwen zouden beide dagbladen verspreid worden. Op het arrondissementcongres van 26 april 1914 stelde de dagbladcommissie de titel *De Volksgazet* voor en werd aangegeven welke richting het nieuwe dagblad zou uitgaan: een populair en modern blad dat alle arbeiders zou moeten aanspreken. Men kon de machines en het administratiepersoneel, met Jan Luys aan het hoofd, overnemen van *Volkstribuun*. Daarenboven bezat de ADB in de Baron Joostenstraat een huis dat aan het blad en de partijdrukkerij *Excelsior* een onderkomen kon geven. *De Werker* verscheen voor de laatste maal op zondag 31 mei 1914 en de Antwerpse rubriek draagt de kop "*De Werker verdwijnt! Leve De Volksgazet*". Het langverwachte eerste nummer van *De Volksgazet* verscheen op woensdag 3 juni 1914. De hoofdredactie was toevertrouwd aan de Berchemse socialist Edward Preumont en Camille Huysmans leverde, zonder ze te ondertekenen, de hoofdartikels. *De Volksgazet* werd gedrukt door de in 1907 opgerichte drukkerij *Excelsior NV* en uitgegeven door de speciaal daarvoor op 30 mei 1914 opgerichte Samenwerkende Maatschappij Het Goede Zaad. Jan Samijn was de bestuurder van de maatschappij Het Goede Zaad, samen met de commissarissen Camille Huysmans, Henri Longville, Willem Eekelers en de beheerders Ferdinand Elbers, Modest Terwagne, Jan Pladet, Arthur Wieme en Jef Taillez. De bestuurder had naast de bestuurlijke en financiële verantwoordelijkheid ook de leiding over "[...] de publiciteit en beslist alleen of een werk zal uitgegeven worden, of een artikel zal opgenomen worden".

Een partijdrukkerij in wording: Excelsior

Toen in 1903 *De Werker* noodgedwongen terug in Gent moest gedrukt worden, groeide het besef dat men te Antwerpen nood had aan een eigen drukkerij. Op de algemene vergadering van de BWP van 17 juni 1906 werd unaniem besloten een partijdrukkerij op te richten: "Omdat dit de eenige weg is die kan leiden om voor de Provincie Antwerpen een flink socialistisch dagblad (waaraan zeer groote behoefte bestaat) uit te geven". Er werd een commissie in het leven geroepen, die als opdracht kreeg de drukkerij op te richten en daarbij 3000 frank ter beschikking kreeg uit de partijkas. Er werd begonnen met de uitgave van spaarboekjes die later tegen aandelen konden ingeruild worden. Er kon gestort worden vanaf 1 september 1906, doch er kwamen vooraf al storting binnen, wat bewijst dat de onderneming enthousiast onthaald werd.

Na een tiental maanden voorbereiding en sparen kon men op 16 april 1907 overgaan tot de oprichting van de Naamloze Maatschappij Electrische Drukkerij Vooruitzicht. De beheerraad was samengesteld uit Modest Terwagne, Frederik Spyers, Christophe Mahlman, Jules Schevenels, Joseph Taillez, Felix Delaruelle en Henri Longville. Toen bleek dat er al een drukkerij met de naam Vooruitzicht bestond, werd op 26 juli 1907 de naam van de maatschappij veranderd, waarbij de keuze viel op Excelsior. Er werd geijverd opdat "[...] alle partijgenooten van binnen en buiten Antwerpen zich nu met hun werk uitsluitend wenden tot onze drukkerij. Ieder moet nu helpen, medewerken, omdat we door onze drukkerij moeten komen tot ons eigen blad". Excelsior ging in een pand in de Provinciestraat van start met beperkt materiaal en vijf man personeel, onder wie Jef Taillez, die directeur werd. Pas in 1914 werd een linotype aangekocht. In de beginjaren werd vooral drukwerk voor de vak-

bonden verzorgd en in het bijzonder voor de transportarbeiders.

De Eerste Wereldoorlog

De start van *De Volksgazet* was van erg korte duur. Amper twee maanden na het verschijnen van het eerste nummer brak de oorlog uit. De hoofdredacteur, Edward Preumont, verzorgde de berichtgeving van het oorlogsfront, maar kreeg af te rekenen met censuur. In de vergadering van het Federaal Comité van 28 september 1914, klaagt Urbain Jamar dan ook over de censuur op *De Volksgazet*, beweert dat er partijdig gehandeld wordt en dat *De Volksgazet* benadeeld wordt. In de laatste weken van zijn verschijnen vertoonde het dagblad dan ook regelmatig witte kolommen. De krant zou verschijnen tot op de dag van het bombardement op Antwerpen, op 7 oktober 1914. Door Preumont, Struys en Eekelers werd in november bij de Duitse Kommandantur nog een aanvraag gedaan om de krant terug op te starten. Volgens de Duitse voorwaarden zou de krant aan censuur onderworpen worden en zou enkel officiële (Duitse) informatie opgenomen mogen worden. Ook zouden valse zogenaamde socialistische artikels moeten verschijnen. Om die redenen werd dan besloten de krant niet meer uit te geven.

Bij het uitbreken van de oorlog werd alle activiteit van de drukkerij Excelsior gestopt. Tijdens de oorlog heeft de drukkerij zo'n tweeëneenhalf jaar stilgelegen. Slechts in 1915 werd nu en dan een beroep gedaan op het personeel om het syndicale mededelingenblad van de ADB, onder de redactie van Louis Van Berckelaer, te zetten en te drukken. In april 1917 werd dan nog aanvaard het dagblad de *Antwerpsche Courant* te drukken, waardoor Excel-

sior de oorlogsperiode financieel kon overleven; de eigenaar van dit dagblad maakte echter begin 1918 aanstalten om terug zelf te drukken. Als de drukkerij stil kwam te liggen bestond het gevaar dat de bezetter de machines en grondstoffen ging aanslaan. Om die reden werd vanaf maart 1918 regelmatig vergaderd door aandeelhouders van Excelsior en vooraanstaande partijleden zoals Mahlman, Cools, De Bruyn, De Gratie, Rombaut, Spillemaeckers en Samijn, over een nieuw op te richten eigen (dag)blad, dat een opvolger zou zijn van *De Volksgazet*, eventueel onder een andere naam. De financiële en praktische problemen waren echter van die aard dat enkel beslist werd een commissie op te richten die de uitgave van het blad moest voorbereiden. Men was vooral beducht voor de impact van de Duitse censuur op een nieuwe uitgave.

De tweede start, 1918-1923

De Volksgazet verscheen voor het eerst terug op maandag 18 november 1918, met de vermelding 'voortzetting jaargang 1914'. Men vertrok met een kapitaal van enkele honderden franken en 1800 lezers. Jan Samijn nam het bestuur waar, Urbain Jamar de redactie, en Jan Luys werd verantwoordelijke voor de administratie. *De Volksgazet* kon zich direct ontplooiën en telde in 1920 al 28.000 lezers. De redactie en de drukpers waren nog steeds ondergebracht in het gebouw in de Baron Joostenstraat.

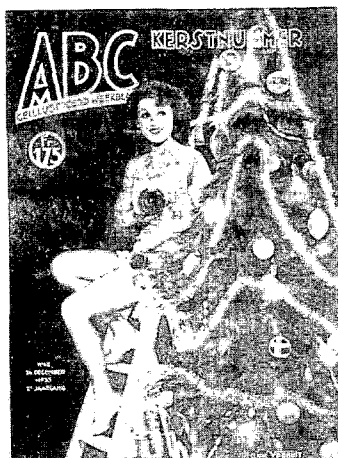
Ondertussen was met de heruitgave van *De Volksgazet* ook de drukkerij Excelsior heropgestart. In 1919 werd de drukkerij overgebracht naar het oude lokaal van SM De Werker in de Diepestraat. Ook het materiaal werd uitgebreid met één nieuwe en drie oude linotypes. De oorspronkelijke uitgevermaatschappij Het

Goede Zaad, waarvan de bestaansduur bepaald was op vijf jaar, werd in 1923 vervangen door de coöperatie Ontwikkeling, die enkel onder controle stond van de Antwerpse afdeling van de BWP en van start ging met een kapitaal van 10.000 frank ⁽³⁾. De beheerders van de SM Ontwikkeling waren Camille Huysmans en Willem Eekelers (afgevaardigde beheerder), Gustaaf Laroche (voorzitter Raad van Beheer), Henri Longville (secretaris), Jan Samijn en Edouard Van Eyndonck. Gelijkijdig was in de Somersstraat een voormalige diamantslijperij aangekocht waar én SM Ontwikkeling én de drukkerij Excelsior NV gevestigd werden. *De Volksgazet* werd vanaf 1923 uitgegeven door een Samenwerkende Maatschappij (Ontwikkeling) en een Naamloze Vennootschap (drukkerij Excelsior), die in wezen slechts één enkele onderneming waren, met een identieke raad van beheer en hetzelfde college van commissarissen. Deze structuur werd toen gekozen op grond van de vrees voor persprocessen, in de eerste plaats om beslaglegging op het machinepark te voorkomen en zo de juridische onafhankelijkheid van *De Volksgazet* te waarborgen. De gronden, gebouwen en het materiaal waren eigendom van Excelsior, Ontwikkeling bezat enkel het wagenpark en de bureaumeubelen.

Uitbouw en crisis, 1923-1940

Na de terugkeer in 1919 van Willem Eekelers uit Engeland, waar hij de Metaalbewerkersbond had georganiseerd, werd deze jarenlang de beheerder én de hoofdredacteur van *De Volksgazet*. Zijn snedige, beeldrijke cursiefjes werden door Emmanuel De Bom gebundeld in het *Roode Hoekje*. Nadat Eekelers in 1927 schepen van Onderwijs van de stad Antwerpen was geworden, nam Urbain Jamar tijdelijk de func-

Koopt het Prachtig Kerstnummer van

A. B. C.

het meest gelezen geïllustreerd weekblad van België

Van **DONDERDAG 21 DECEMBER** af, is het overal te verkrijgen aan den prijs van **1.75** Frank. Dezen welke onmiddellijk een postabonnement nemen van drie maanden, krijgen het Kerstnummer **KO E-LOOS** toegestuurd.

Wie abonneert is van A.B.C. is kosteloos verzekerd tegen ongevallen

Groot-Verkeersrijtuig, 50 Prinsesstraat, 89 - 2490 - Brussel - B. Volksdrukkerij

Vanaf 1 januari 1932 gaf SM Ontwikkeling in samenwerking met SM Het Licht, het weekblad ABC uit

tie van hoofdredacteur waar. In hetzelfde jaar werd Camille Huysmans de nieuwe hoofdredacteur, tot aan zijn burgemeesterschap in 1933. Huysmans werd opgevolgd door Adolf Molter, die tot aan de Tweede Wereldoorlog de leiding had over de redactie. Onder meer Flor Mielants, Albert Van Laar, Frans Detiège, Lode Craeybeckx, Lode Zielens, Frits Francken, Joe Senten, Raymond Heireman, Herman Vos en Jos Van Eynde maakten deel uit van de redactie.

De sterke stijging van de papierprijs vanaf 1923 en vooral vanaf 1926 zette een rem op de ontplooiing van *De Volksgazet*. Men was genoodzaakt de prijs van het dagblad te verhogen. Dit had tot 1929 een daling van het lezersaantal tot gevolg, waarna de verkoop stabiel bleef.

De overname van *De Volksgazet van Brabant*, de verplichte afname door PMB-Brabant en de Leuvense graveerders en vooral een doorgedreven propaganda-actie zorgden ervoor dat de licht dalende trend van de verkoop omgebogen werd. Het lezersaantal steeg van 39.150 in mei 1930 tot zelfs 46.800 in mei 1933. De toenemende crisis zorgde vanaf 1934, ondanks een nog steeds doorgezette propaganda, voor een terugvallende verkoop, naar 44.000 in 1934, 41.500 in 1935 en 37.500 in 1936, nochtans een verkiezingsjaar. De dalende trend kon voor de Tweede Wereldoorlog niet meer omgebogen worden, ondanks pogingen van het bestuur en de redactie om het uitzicht en de inhoud van het dagblad te verbeteren. Op het BWP-congres van 1936 werd immers gewezen op de intellectuele achterstand van de socialistische pers, een pers die meer moest beantwoorden aan de verwachtingen van de lezers en die bovendien de grote afstand, die bestond tussen de partij en haar kiezers, moest helpen overbruggen.

SM Ontwikkeling had volgens haar statuten

tot doel het "[...] drukken, uitgeven en verspreiden van alle boeken, brochures, tijdschriften, week- en dagbladen, alsook het oprichten en uitbaten van alle aankondigings- en publiciteitskantoren, boekhandel en lectuurkabinetten" (4). Voor de Tweede Wereldoorlog beperkte Ontwikkeling zich nochtans bijna uitsluitend tot de uitgave van *De Volksgazet*, met uitzondering van sporadische initiatieven zoals een bescheiden literatuurreeks onder de titel *Een uurtje verpozing*, met werk van L. Baelmans, M. Sabbe, L. Zielens (ca. 1930) en de belangrijke *Geschiedenis der arbeidersbeweging van Antwerpen en Omliggende* (1926) van Albert Van Laar.

Vanaf 1 januari 1932 gaf SM Ontwikkeling, in samenwerking met SM Het Licht uit Gent, het geïllustreerde weekblad ABC uit. De eerste redactie was samengesteld uit twee Antwerpse redacteurs (F. Francken en A. Molter) en twee Gentse (G. Hamers en M. De Rijcke). Er werd gedrukt bij de Rotogravure Leiden en vierentwintig van de tweeëndertig bladzijden konden uit andere (internationale) tijdschriften overgenomen worden. Mede door de kosteloze ongevallenverzekering voor de abonnees en de voor die tijd verzorgde fotografie sloeg de formule onmiddellijk aan. Ondanks de crisis en de redelijk hoge verkoopprijs (1,25 fr), haalde het weekblad ABC in zijn eerste jaar al 70.000 lezers. Een reden voor dit succes was zeker de lokale binding met vooral foto's van plaatselijke gebeurtenissen, sportwedstrijden, vieringen en dergelijke.

Na 1923 was het vooral de dagbladafdeling (*De Volksgazet*) van drukkerij Excelsior die positieve resultaten kon voorleggen. De handelsafdeling van de drukkerij kende echter een voortdurend verlies. Enerzijds kwam dit omdat de drukkerij vele orders van de partij, de vakbond, de coöperatie en de joodse gemeenschap verloor had. Anderzijds werd de drukkerij niet pro-

fessioneel gerund. Om die reden werd in september 1929 de bestuurder van de drukkerij, J. De Vos, vervangen door J. Luys, waarna de drukkerij gereorganiseerd werd 'op Gentsche wijze' (SM Het Licht). Dit hield in dat de werkregeling aangepast werd zodat het productieproces beter gecontroleerd kon worden en een scherpe kostprijsberekening van het drukwerk kon gemaakt worden. Naast de nieuwe bestuurder werd een technisch directeur aangesteld, Désiré De Decker, die de praktische leiding van de drukkerij op zich nam. De gunstige financiële evolutie van de drukkerij Excelsior maakte het mogelijk om in 1932-1934 een huizenblok in de Leeuwerikstraat (zijstraat van de Somersstraat) aan te kopen. In 1935 werd op die plaats een grote moderne drukkerij gebouwd met werkplaatsen en kantoren voor de administratie en de redactie van *De Volksgazet* (architect Frits de Mont). Ook het materiaal werd vervangen en aangevuld tot een modern machinepark. Excelsior ging in 1907 van start met vijf man personeel. In 1928 telde de drukkerij 33, en in mei 1940, 51 man personeel.

De Tweede Wereldoorlog

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakte voor de tweede maal een eind aan het verschijnen van *De Volksgazet*. Het voorlopig laatste nummer verscheen op 13 mei 1940, toen de Duitsers op het punt stonden Antwerpen in te nemen. Een deel van het personeel vluchtte naar Frankrijk en anderen, zoals Frans Detiège en Jos Van Eynde (redactiesecretaris), waren reeds in 1939 gemobiliseerd. Even werd er overwogen om *De Volksgazet* opnieuw te laten verschijnen omdat Hendrik De Man het dagblad als een mogelijke spreekbuis zag voor de Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Dit plan ging niet door, te meer omdat ondertussen *Volk en*

Staat de installaties van *De Volksgazet* had ingenomen.

Door de 'Verordnung' van 20 mei 1940 werden drukkerijen waarvan de eigenaren het land hadden verlaten als 'verlaten onderneming' beschouwd. Op 11 juni 1940 werd aan het dagblad *Volk en Staat* de toestemming verleend om over de drukkerij van Excelsior en de voormalige *De Volksgazet* te beschikken. Het in 1936 opgerichte *Volk en Staat* was de spreekbuis van het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV). In 1941 kregen eerst Wilhelm Pée en later Gaston De Vos als 'Verwalter' de leiding in handen. Het eerste nummer verscheen op 13 juni 1940 op het formaat en in het lettertype van *De Volksgazet*. A. Mermans werd hoofdredacteur en J. Brans uitgever en plaatsvervangend hoofdredacteur. *Volk en Staat* werd uitgegeven door NV De Schelde waarvan de beheerraad voorgezeten werd door August Borms. Karel Peeters was beheerder en algemeen directeur. NV De Schelde publiceerde niet alleen het dagblad *Volk en Staat* maar beheerde ook een handelsdrukkerij met dezelfde naam en bezat een aantal boekhandels. NV De Schelde deed goede zaken tijdens de oorlogsjaren en de personeelsbezetting groeide aan van 83 man in 1940 tot 233 in 1943. Het collaboratiedagblad kende tijdens de bezetting een gemiddelde oplage van tussen de 40.000 en 55.000 exemplaren.

In Antwerpen werd in februari 1941 een eerste illegale vergadering belegd voor het uitgeven van een clandestien blad. Deze vergadering vond plaats in de woning van Jan van Overloop, waar Jos Van Eynde, Ward Coens, Louis Major, Ward Cassiers, Bert Van Kerckhoven en Maurice Dequeecker elkaar ontmoetten. In mei 1941 verscheen het eerste nummer van de clandestiene *De Werker*. Jos Van Eynde, 'Homonovus', was samen met Ward Cassiers één van de voornaamste redacteurs en het

hoofdartikel van het eerste nummer *Wij komen terug* was van zijn hand. Naast *De Werker* verleende Jos Van Eynde nog zijn medewerking aan de sluikbladen *Bevrijding* en *Morgenrood*.

De bevrijding

Tijdens de bezetting werden voorbereidingen getroffen voor de heruitgave van *De Volksgazet*. Adolf Molter zou na de bevrijding de administratieve leiding van de krant op zich nemen en Jos Van Eynde werd door de vooroorlogse afgevaardigde beheerder, Willem Eekelers, bij volmacht aangesteld tot hoofdredacteur. Op de laatste vergaderingen van het clandestiene partijbestuur op 2 en 3 september werd onder meer beslist de gebouwen van *De Volksgazet* terug in te nemen. Jos Van Eynde werd aangesteld als hoofdopsteller en kon van start gaan met de vooroorlogse redactie van *De Volksgazet*. Eén redacteur, David De Vries, was gedeporteerd en later in november 1944 zou Lode Zielens omkomen bij een bombardement. Doordat de drukpersen tijdens de bezetting waren blijven draaien en een deel van het technisch personeel had kunnen doorwerken, kon al vanaf de eerste dag van de bevrijding gedrukt worden.

Op 4 september kwam de eerste naoorlogse *Volksgazet* (zonder prefix) van de persen, ze werd verspreid in de stad en omliggende, met uitzondering van het noorden, waar nog gevochten werd. *Volksgazet* was het eerste dagblad dat na de bevrijding in België verscheen en in het eerste nummer werd de *Vrijheidsboodschap van de Socialistische Partij van België* gepubliceerd. In het begin was de papierbevoorrading moeilijk en onregelmatig en om die reden werd vanaf dan geopteerd voor het tabloidformaat. De nieuwe *Volksgazet* bleek een succes, vooral door de berichtgeving over de oor-

logsmisdaden en het oorlogsgebeuren. Al in september 1944 kende het dagblad 100.000 lezers en een maand later waren er al 125.000. Op 22 december 1944, om 1.55 u werden de gebouwen van de drukkerij vernield door een V-bom. Er vielen geen slachtoffers en de installaties werden niet al te zwaar beschadigd. Ook het secretariaat van de arrondissementsfederatie van de BSP, dat zich in de gebouwen van Excelsior bevond, werd geraakt. De vooroorlogse archieven van zowel de federatie als van *Volksgazet*, van SM Ontwikkeling en Excelsior NV werden vernietigd. Met de hulp van de *De Nieuwe Gazet* en *Le Soir* kon *Volksgazet* blijven verschijnen en begin 1945 kon terug gedrukt worden in de herstelde gebouwen.

Volksgazet in de naoorlogse periode

Volksgazet nam direct na de Tweede Wereldoorlog een succesvolle start. Dit ondanks de naweeën van de oorlog, met onder meer het bombardement van 22 december 1944. Door de papierschaarste kon niet altijd op volle capaciteit gedrukt worden. Zo konden op 31 januari 1945 slechts 54.089 exemplaren gedrukt worden, tegenover 109.694 een dag later.

In 1945 werd Adolf Molter aangesteld als nieuwe afgevaardigde beheerder, in opvolging van Willem Eekelers⁽⁵⁾. Jos Van Eynde was dan al de nieuwe hoofdredacteur geworden⁽⁶⁾. In de naoorlogse periode werd veel aandacht besteed aan de promotie van de krant via grootscheepse campagnes, wedstrijden en dergelijke. Door de nieuwe formule van informatiekrant en de promotie daaromtrent kende de krant al vlug een grote bloei. In 1945 steeg de gemiddelde dagelijkse oplage van 107.000 exemplaren in januari naar 140.000 in december⁽⁷⁾. De hoogste oplage van *Volksgazet* werd bereikt in april 1946 met gemiddeld 144.000 exemplaren.

Jos Van Eynde (m.) werd in 1965 hoofdredacteur van Volksgazet

Volksgazet zal dus in de naoorlogse periode de Gentse *Vooruit* overvleugelen, hetgeen zou leiden tot een bittere concurrentie tussen de twee socialistische kranten. Volgens de vroeger gemaakte territoriale afspraken zou *Volksgazet* Antwerpen, Brabant en Limburg voor haar rekening nemen. De provincies Oost- en West-Vlaanderen waren voor *Vooruit*. Het zwaartepunt van de verkoop van *Volksgazet* situeerde zich in Antwerpen, waar 75 procent van de oplage aan de man werd gebracht. Desondanks kende *Volksgazet* in de beide Vlaanderen een aanzienlijke verkoop, tijdens de jaren '50 ongeveer 9 à 10.000 exemplaren wat neerkomt op 8 à 9 procent van de oplage. Volgens Jos Van Eynde was dit vooral te danken aan de omstandigheden bij de bevrijding, toen Antwerpen eerder bevrijd was dan Gent en *Volksgazet* dus met een niet te onderschatten voorsprong van start kon gaan⁽⁶⁾. In Oost-Vlaanderen kende *Volksgazet* bijval in het Waasland, dat meer georiënteerd was op het Antwerpse. In West-Vlaanderen drong *Volksgazet* vooral door in de kuststreek, deels door de afname bij de vakantiegangers en ook omdat zij begon met het publiceren van gemeenteraadsverslagen. Qua oplage was 1946 een topjaar voor *Volksgazet*, met een gemiddelde dagelijkse oplage van 136.000 exemplaren. In 1947 viel het aantal lezers al terug op gemiddeld 118.000. Tussen 1949 en 1958 schommelde het tussen de 111.000 en 114.000. Eind jaren '50 en begin jaren '60 begon het lezersaantal af te kalven en in 1962 ging men onder de kaap van de 100.000. *Volksgazet* verloor in de daaropvolgende periode jaarlijks zo'n 3 à 5 procent van haar lezers en in 1970 had de krant nog maar 73.900 lezers. In de jaren '70 ging de evolutie versneld door en in 1974 kwam men met 59.100 lezers onder de kaap van de 60.000, wat wil zeggen dat de krant in de periode '54-'74 bijna de helft van haar lezers verloor. In de twee daaropvolgende jaren

verloor *Volksgazet* nog eens respectievelijk 8,7 en 6,4 procent van haar lezers zodat men in 1977, het laatste volledig jaar van verschijnen, een gemiddelde dagelijkse oplage telde van 48.600 exemplaren.

Al in 1964 was het duidelijk dat de financiële situatie van *Volksgazet* meer en meer verontrendend werd. Er waren schulden bij de RMZ en de Sociale Voorzorg. Daarenboven werd de raad van beheer sinds lang slechts sporadisch samengeroepen. Om die redenen werd aan de bedrijfsrevisoren Ph. Janssens en A.C. Lodder gevraagd een rapport op te stellen over de toestand van Ontwikkeling en Excelsior. Janssens en Lodder hadden veel kritiek op de organisatie en het (financiële) beheer van de beide maatschappijen.

Op de Raad van Beheer van 28 december 1964 werd beslist dat het rapport-Janssens-Lodder als basis zou dienen voor een grondige reorganisatie. Met ingang van 1 januari 1965 werd Adolf Molter in zijn functie van afgevaardigde beheerder vervangen door Jos Van Eynde. Hubert D'hollander werd benoemd tot directeur. Jos Van Eynde vroeg aan Camille Huysmans om het voorzitterschap van de Raad van Beheer neer te leggen en op 15 januari 1965 werd Huysmans vervangen door Louis Major. Van 1965 tot 1977 was Jos Van Eynde afgevaardigde beheerder van Ontwikkeling en Excelsior en hoofdredacteur van *Volksgazet*, waarna hij werd opgevolgd door respectievelijk Hubert D'hollander en François Geudens.

Ontwikkeling als uitgever van periodieken

De uitgeverij Ontwikkeling beperkte zich in de vooroorlogse periode hoofdzakelijk tot de uitgave van *De Volksgazet*. Onder het bestuur van Adolf Molter werd Ontwikkeling de uitgever van een aantal belangrijke tijdschriften en

zou mede om die reden gedurende de jaren '50 en '60 een waardevol literair fonds opbouwen.

De heropstarting van het weekblad ABC (in co-editie met Het Licht) verliep moeizaam. Door de oorlogsomstandigheden moest tijdelijk in Brussel bij SAR gedrukt worden. In 1948 werden de contacten met Rotogravure in Leiden weer opgenomen. De formule waarbij er, naast de vierentwintig bladzijden die overgenomen werden uit andere (internationale) tijdschriften, slechts acht bladzijden eigen redactionele inbreng was, gaf het weekblad te weinig een eigen gezicht. Mede doordat ABC later dan de concurrenten anticipeerde op de opkomst van de televisie, kon het vooroorlogse succes niet geëvenaard worden. In de laatste maanden van 1959 besteedde ABC elke week één pagina aan de televisieprogramma's en vanaf maart 1960 werd er een televisiebijlage van acht bladzijden bijgevoegd, hetgeen bij de lezers aansloeg. Om budgettaire redenen werd in juni 1962 de zogenaamde compactformule gelanceerd. Het blad werd kleiner van formaat, maar tachtig bladzijden dik. Dit kwam het blad, dat bekend was voor zijn foto's en zijn verzorgde presentatie met vierkleurendruk op krantenformaat, niet ten goede. In 1965 kon terug met kleurendruk gewerkt worden omdat de drukkerij Excelsior, waar ondertussen gedrukt werd, zich een eigen offsetrotatie had aangeschaft. Ook op het redactionele vlak werden pogingen ondernomen om ABC om te vormen tot een modern informatieweekblad. Ondanks alle initiatieven kwam het niet meer uit de (financiële) moeilijkheden. In september 1970 zegde de Gentse uitgeverij Het Licht de co-editie met ABC op. Ontwikkeling alleen kon de kosteloze ongevallenverzekering die met het weekblad verbonden was, niet meer dragen. Deze verviel dan ook vanaf november 1970. De verkoop bleef dalen: 44.500 exemplaren in

januari 1958, 33.330 in januari 1962, 27.700 in januari 1968, 18.700 in januari 1971 en tenslotte 16.100 begin 1973. ABC was al langer verlieslatend. In 1960 bedroeg het exploitatieverlies al 1,4 miljoen en in 1972 was het verlies opgelopen tot bijna 3,6 miljoen. In februari 1973 was Ontwikkeling dan ook genoodzaakt het eens zo prestigieuze weekblad op te heffen. ABC werd in maart 1973 zonder veel succes vervangen door het al bestaande tijdschrift *VARAGIDS*.

In 1958-1959 werd door prof. dr. L. Flam (Brussel) een comité samengesteld dat onder meer bestond uit prof. dr. Aler (Amsterdam), prof. dr. A. Gerlo en prof. dr. Weisergerber (Brussel), prof. dr. Ghysbrecht (Gent), Adolf Molter en W. Vaerewijck (verantwoordelijk voor de uitgeverij bij Ontwikkeling). Dit comité had als doel een aantal tijdschriften uit te geven die, anti-dogmatisch van geest, een vulgariserend wetenschappelijk karakter zouden hebben. Deze tijdschriften moesten uiteenlopende wetenschappelijke disciplines beslaan en gericht zijn aan afgestudeerden, studenten en leerlingen van het middelbaar onderwijs en tevens aan jonge universitaires de mogelijkheid geven om te publiceren. De volgende tijdschriften werden door prof. dr. Flam aan Ontwikkeling toevertrouwd: *Boog* (°1964) en *Dialog* (°1960), beide tijdschriften voor wijsbegeerte; *CLIO* (°1957), *ClioXX* (°1962) en *Geschiedenis in het Onderwijs* (°1952), gericht op het geschiedenisonderwijs in het secundair. Tenslotte werd later ook het *Tijdschrift Vrije Universiteit Brussel* door Ontwikkeling uitgegeven. Daarnaast zou Ontwikkeling in eigen beheer een reeks tijdschriften uitgeven specifiek gericht op het middelbaar onderwijs met onder meer *Actualiteit* (°1962) voor de leerlingen moraal; *Courrier math*, *Diagram* en *Wiskundepost* (°1962); *Sleutel* (°1964), een vulgariserend jeugdmagazine voor

thuis en op school; *Volksopvoeding* (°1952), een Belgisch-Nederlands tijdschrift voor sociaal-cultureel groepswerk, en tenslotte het belangrijke *Persoon en gemeenschap* (°1947), een pedagogisch tijdschrift dat de verdediging van het officiële onderwijs opnam. Andere door Ontwikkeling uitgegeven periodieken waren *EVA* (°1952); *Film*, van de Socialistische Federatie van Ciné-Clubs; het striptijdschrift *Heroic*; *Jongerenkontakt* van het ABVV; de *Nieuwe Stem* (°1946) een maandblad voor cultuur en politiek; de *Sportduif* en de *Sportgazer*; de socialistische periodieken *Parool* (1947-1948) en *Links*. Ontwikkeling was voor de Franse Editions Lacroix de vertegenwoordiger van de tijdschriften *Guérir*, *Vie des Bêtes*, *Jardin*, *Monde et vie* en *Pêche*. Belangrijker echter waren de *Lektuur-gids*, een bibliografisch tijdschrift opgericht in 1954, en vooral het in 1946 opgerichte *Nieuw Vlaams Tijdschrift* (NVT).

Vlak voor zijn overlijden in 1945, vatte August Vermeylen het plan op een literair tijdschrift op te richten, met Herman Teirlinck als directeur en Hubert Lampo als redactiesecretaris. Gerard Walschap kon Adolf Molter overtuigen het *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift* bij Ontwikkeling uit te geven. Deze beslissing van Molter had verstrekkende gevolgen. Ontwikkeling beschikte nu over een tijdschrift dat zou uitgroeien tot een toonaangevend literair orgaan. Het eerste nummer van het NVT verscheen in april 1946. Mettertijd zou het NVT een belangrijke rol spelen in de vrijzinnige cultuurspreiding. Het functioneerde als een literair laboratorium voor moderne literatuur, waarbij het in een driehoeksverhouding stond met zijn tegenhangers, de katholieke *Dietsche Warande* en *Belfort* en de liberale *Vlaamse Gids*. De eerste redactie bestond, naast Herman Teirlinck en Hubert Lampo uit Raymond Brulez, Johan Daisne, Bert Decorte, Marnix Gijsen, Maurice Gilliams, Ray-

mond Herreman, Karel Jonckheere, Julien Kuypers, Achilles Mussche, Maurice Roelants, F.V. Toussaint van Boelare, Piet van Aken, Albert Van Hoogenbemt, Herman Vos en Gerard Walschap. Deze redactie was pluralistisch samengesteld maar gaandeweg zou het NVT een meer socialistisch, anti-klerikaal vrijzinnig imago krijgen.

Een uitgeverij met een waardevol literair fonds

In de jaren '40 gaf Ontwikkeling sporadisch werk uit van onder meer Achilles Mussche, Camille Huysmans, Johan Daisne, Cyriel Verleyen en Ger Schmook. Vooral via de *Nieuw Vlaams Tijdschrift - Reeks*, een bijproduct van het NVT, kon de uitgeverij in de jaren '50 en '60 een bijzonder waardevol literair fonds opbouwen. In de NVT-reeks verschenen onder meer de eerste uitgaven van *Klinkaart* (1954) van Piet van Aken, *Ontwijding* (1954) van Fanny Leys, *Een bruid in de morgen* (1955) van Hugo Claus, *Menuet* (1955) van Louis Paul Boon, *Glanzend was mijn haarwring* (1956) van Bertien Buyl, *Wijding voor een derde geboorte* (1956) van Herman Teirlinck, *Anker en zoon* (1960) van Marcel Wauters, *Doorsnee-mens* (1961) van Ben Cami, *Maiden-trip* (1961) van Frank Liedel. Ontwikkeling was in die jaren ook de uitgever van onder meer het werk van Frans de Bruyn, René Berghen, Gerard Walschap, Ivo Michiels, Piet van Aken, Paul de Wispelaere, Achilles Mussche, Willem M. Roggeman. Tot het fonds van Ontwikkeling behoorde ook de reeks de *Bibliotheek van Vlaamse Letteren* voor het Middelbaar- en Normaalonderwijs met verklarende uitgaven van werk van Marcel Coole, Willem Elsschot, Ernest Claes, Emiel van Hemeldonck, Achilles Mussche, Paul Lebeau, Karel Jonckheere, Hubert Lampo, Felix Tim-

**NIEUW
VLAAMSCH
TIJDSCHRIFT**
STICHTER AUGUST VERMEYLEN

EERSTE JAARGANG
JUNI 1946

UITGEVERIJ ONTWIKKELING ANTWERPEN

Het Nieuw Vlaamsch Tijdschrift functioneerde als literair laboratorium voor moderne literatuur

mermans, Filip de Pillecyn, Marnix Gijsen, Gerard Walschap, Johan Daisne en Ivo Michiels. Naast de *Bibliotheek van Vlaamse Letteren* had Ontwikkeling verscheidene reeksen educatieve uitgaven in haar fonds. Dit waren de reeks *Sprekend verleden*, hand- en werkboeken voor het middelbaar onderwijs en *Problemen*, een brochurereeks met onder meer bijdragen van prof. dr. L. Flam, prof. dr. A. Gerlo en dr. Th. Maes.

Het poëziefonds bevatte werk van H.C. Pernath, die van 1960 tot 1964 als boekhandelaar in dienst was bij Ontwikkeling. Er was ook werk van Marcel Coole, W.M. Roggeman, Paul Snoek, Gust Gils, en Clem Schouwenaars. Voor het theater verscheen werk van Raymond Brulez, Hugo Claus, Piet Sterckx en Jozef van Hoeck.

Daarnaast publiceerde Ontwikkeling talrijke titels van vooraanstaande socialistische prominenten en intellectuelen zoals Camille Huysmans, Leopold Flam, Richard Declerck, Julien Kuypers, J.L. Broeckx, Leo Picard, Jaap Kruit-hof, Denise De Weerd, Ger Schmoek, Achilles Van Acker, Lode Hancké. Zo verscheen tussen 1960 en 1968 de belangrijke *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in Vlaanderen* onder de leiding van prof. dr. Jan Dhondt. In de jaren '70 verscheen een reeks succesvolle titels over Antwerpen van George van Cauwenbergh en Roger Binnemans, beiden medewerkers van Ontwikkeling.

De uitgeverij Ontwikkeling heeft nooit een fusie aangegaan met een andere Belgische of Nederlandse groep, maar heeft wel de vertegenwoordiging opgenomen van een aantal Nederlandse uitgevers. Mettertijd gingen de Nederlandse fondsen een belangrijk deel van de omzet uitmaken. Het ging daarbij om uitgaven van de Socialistische Uitgeverij Nijmegen (SUN); Sjaloom uit Odijk; Parool-Life (later

Time-Life), Duwaer en Zonen en de Wereldbibliotheek uit Amsterdam; Kooijker, Donker en Balkema uit Rotterdam en Holland uit Haarlem. Het was typisch voor Ontwikkeling dat zij naast de traditionele, zogenaamd degelijke literatuur, in haar fonds ook plaats ruimde voor progressieve uitgeverijen zoals SUN en Sjaloom, die gegroeid waren uit de contestatiebeweging van 1968. Ook in de boekhandel van Ontwikkeling werd aandacht besteed aan de moderne literatuur en werden werken van Henry Miller (Sexus), John Cleland (Fanny) en William Burroughs (The Soft Machine en The Naked Lunch) te koop aangeboden, alhoewel ze voorkwamen op de lijst van de in België verboden boeken.

De boekhandel

In 1949 ging de eerste boekhandel van start in de Leeuwerikstraat, waar ook *Volksgazet* en de drukkerij Excelsior gevestigd waren. In de jaren '50 en '60 werden filialen geopend in Antwerpen (Sint-Jacobsmarkt, later Ommeganckstraat), Boom, Deurne, Leuven, Mechelen en Turnhout. Daarnaast werd gewerkt met zogenaamde reizende filialen. Dit waren vertegenwoordigers die werken aan de man brachten tegen een procentuele vergoeding op hun verkoop. Hun werkterrein was vooral de grote wooncomplexen, zoals de Luchtbal in Antwerpen, dagbladwinkels, ministeries, vakbondsinstellingen en instellingen van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie. Voor 1961 betekende de verkoop aan bibliotheken slechts een bijkomende activiteit binnen de boekhandel. In 1961 werd samen met SM Het Beste Boek een bibliotheekdienst opgericht. De bibliotheekdienst stelde een contingent boeken uit het fonds van Ontwikkeling samen die te koop werden aangeboden aan de klanten, een aan-

tal socialistische bibliotheken (in 1965, 95 van de 152 die aangesloten waren bij de Centrale voor Arbeidersopvoeding) en een aantal gemeentebibliotheken. Een andere tak binnen de boekhandel was de scholendienst die qua functie sterke overeenkomsten vertoonde met de bibliotheekdienst. De scholendienst stond in voor de promotie en de levering aan de gemeentebesturen, openbare instellingen en vooral het rijksonderwijs.

Een krant in crisis

De eerste terugval van de oplage van *Volksgazet* eind jaren '50 viel samen met de zogenaamde persconcentratie. Hierbij kwamen de onafhankelijke socialistische kranten zoals *Vooruit* en *Volksgazet* te staan tegenover een aantal grote dagbladketens die samenwerkten inzake publiciteitswerving. Een krant is immers voor een belangrijk deel van zijn inkomsten aangewezen op de reclame-inkomsten en aangezien de basiskosten (gebouwen, installaties) voor elke krant dezelfde zijn, geldt dat zeker voor de kleinere dagbladen. Vanaf 1966 gingen de meeste kranten zich verenigen in reclamegroepen. De socialistische pers werd niet in één van de twee grote reclamegroepen opgenomen en ging in mei 1969, wellicht als reactie, over tot de vorming van de Unie van Socialistische Bladen, met Jos Van Eynde als voorzitter. Op 1 januari 1971 sloot Ontwikkeling met de Uitgeverijen Hoste en Het Volk een akkoord over de oprichting van een marktlichtingsdienst, de zogenaamde Groupe Free. In 1973 slaagde *Volksgazet* erin om aansluiting te vinden bij de Belgische Dagbladunie, de grootste reclamegroep. Desondanks bleven de inkomsten uit verkoop en vooral publiciteit dalende. In een gezonde situatie komen twee derden van de inkomsten van een krant uit de reclame, tegenover één

derde uit de verkoop. Voor *Volksgazet* was deze verhouding omgekeerd.

Begin jaren '70 stelde zich de discussie van rechtstreekse overheids hulp aan de pers. Er bestonden al lang onrechtstreekse steunmaatregelen, eigenlijk verkapte, niet-selectieve subsidies. De BSP ging zich inzetten voor een selectieve hulp aan de pers, maar in het wetsontwerp 'Wet tot behoud van de verscheidenheid in de opiniepers' van de regering-Tindemans-De Clercq, was er enkel sprake van niet-selectieve staatssteun, hetgeen de socialistische pers op concurrentieel vlak in feite zou benadelen.

Er bestond nu een verdeelsleutel voor de staatssteun, maar in 1974 was van de uitbetaling nog niets in huis gekomen. In 1973 kende *Volksgazet* een aanzienlijk exploitatieverlies. Tot en met 1973 hadden de socialistische organisaties de verliezen van de socialistische pers gefinancierd. Midden 1974 deed het gerucht de ronde dat de Socialistische Gemeenschappelijke Actie (SGA) niet meer bereid was de verliezen te dekken. Als reactie begonnen *Volksgazet* en *Vooruit* in juni besprekingen die moesten leiden tot een programma voor het behoud van de bladen. Behalve een herstructurering van de redacties en administratieve diensten, was er volgens het programma ook een professioneel bedrijfsonderzoek nodig en het personeel zou inspraak krijgen.

De SGA besloot een Nationaal Persfonds op te richten waarbij de verschillende takken 54 miljoen fr (27 miljoen voor de Franstalige en 27 miljoen voor de Vlaamse titels) zouden verzamelen voor een periode van 3 jaar. Die steun zou stopgezet worden op 31 december 1977 en ondertussen zouden de dagbladen een grondige rationalisatie doorvoeren. In opdracht van de SGA werd het *Rapport-Van Den Panhuysen* opgesteld dat de verschillende saneringsmogelijkheden van *Volksgazet* en *Vooruit* onder de loep nam, gaande van verschillende vormen

van samenwerking tot een feitelijke fusie. Het rapport was gunstig voor Excelsior-Ontwikkeling, dat én de uitgeverij én de drukkerij zou behouden, maar werd door *Vooruit* negatief onthaald.

Aangezien de SGA haar financiële steun op termijn wou opschorten, was *Volksgazet* verplicht elders steun te zoeken. Zeker omdat de verliezen zich bleven opstapelen. Daarom werd naast de Staatshulp aan de Pers (18.681.819 fr in 1974 en 16.287.709 fr in 1975) en het Nationaal Persfonds (14.858.287 fr in 1975) een beroep gedaan op een nieuw in het leven geroepen Gewestelijk Persfonds, waarbij financiële steun gezocht en gevonden werd bij de Antwerpse PMB, BBTK, ADB, Federatie Mutualiteiten, het ABVV en de Bond Moyson. Er werd ook een *Volksgazet*-fonds opgericht waarbij, naast de steun van het eigen personeel, een beroep gedaan werd op de goodwill van partijafdelingen en socialistische organisaties.

De financiële toestand verbeterde niet en de contacten met SM Het Licht, de uitgever van *Vooruit*, verliepen stroef, zonet vijandig. In 1976 sloot de balans van Ontwikkeling af met een kleiner deficit dan de vorige jaren. Dit schijnbaar financieel betere resultaat werd bekomen dankzij de uitzonderlijke inkomsten zoals de staatshulp en de diverse persfondsen. Zonder deze waren de exploitatieverliezen van *Volksgazet* en Ontwikkeling aanzienlijk. Stilaan kwam ook 31 december 1977 dichterbij, de dag waarop de SGA haar betalingen aan de socialistische pers zou staken indien er niet werd generationaliseerd. De situatie werd stilaan onhoudbaar en zonder ingrijpende maatregelen stevende het bedrijf recht op het faillissement af.

Vernieuwing en faling

In juni 1977 deelde redacteur en beheerder Jos Van Eynde aan de raad van beheer van Ontwikkeling-Excelsior mee dat hij in de loop van 1977 zijn functies wenste te beëindigen. Binnen de redactie werd de nieuwe hoofdredacteur voorgesteld, François Geudens, die op 1 januari 1978 Van Eynde zou opvolgen. Van dan af zou Bert D'hollander Jos Van Eynde vervangen als afgevaardigde beheerder. Jos Van Elewijck werd editorialist en verantwoordelijke voor de binnenlandse politiek.

In 1977 sloot de balans van Ontwikkeling af met een bijzonder groot deficit, ondanks de mildering door de diverse vormen van steun (48.660.386 fr). Begin 1978 liet Henri Lemaire aan Jos Van Eynde weten dat op zijn voorstel, het presidium van SGA - waarvan Lemaire deel uitmaakt als voorzitter van Febecoop - besloten had de hulp aan de socialistische pers met één jaar te verlengen.

De nieuwe hoofdredacteur deed een poging tot vernieuwing van het dagblad en wenste de band tussen partij en krant af te zwakken: "[...] afrekenen met verstarung en verschraling, gevolgen van immobilisme". *Volksgazet* nieuwe stijl moest een aantrekkelijk informatief blad worden, naar vorm en inhoud. Daarvoor waren volgens François Geudens investeringen nodig in mensen en materiaal. In maart 1978 steeg de oplage voor het eerst sinds lang (3 %) maar gezien de zeer slechte financiële situatie was de (laattijdige) vernieuwingspoging genoemd tot mislukken. Ontwikkeling en vooral Excelsior konden niet meer voldoen aan hun financiële verplichtingen aan de RMZ en de directe belastingen en op 18 maart werd voor 14.405.794 fr uitvoerend beslag gelegd op roerend goed van Ontwikkeling. Afgevaardigde beheerder Bert D'hollander werd opgeroepen door de Rechtbank van Koophandel en voor

Betoging van de Centrale van Boek en Papier voor de werknemers van Volksgazet

donderdag 6 juli moest de raad van beheer een concreet herstelplan voorleggen; wat niet gebeurde. Het faillissement werd onafwendbaar. Ontwikkeling en *Volksgazet* zouden de drukkerij in hun val meesleuren.

NV De Roos

Toen duidelijk werd dat Ontwikkeling en Excelsior niet te redden waren, werd door de SGA een scenario opgesteld dat sterke gelijkenis vertoonde met de operatie-De Standaard van 1976. Op dinsdag 11 juli werd een nieuwe maatschappij NV De Roos, met zetel te Antwerpen en een startkapitaal van 50 miljoen frank, opgericht, die moest zorgen voor het voortzetten van de publicatie.

Vrijdagochtend 14 juli werden de boeken van Ontwikkeling en Excelsior neergelegd bij de griffie van de Rechtbank van Koophandel en werd de faling uitgesproken. De curatoren beslisten vrijdagmiddag dat NV De Roos de activiteit van *Volksgazet* tijdelijk kon voortzetten, waardoor de krant op zaterdag 15 juli kon verschijnen. Even leek het er nog op dat het voortbestaan van de krant zou kunnen verzekerd worden, zij het dan met een aanzienlijk ingekrompen personeelsbestand. In de uitgave van 15 juli publiceerden Karel Van Miert, BSP-voorzitter, en Frank Van Acker, voorzitter van het Vlaams Overlegcomité, een gezamenlijke oproep onder de titel *Volksgazet redden* en het editoriaal van François Geudens luidde *We zijn er nog!*

Die zaterdag 15 juli sloten de curatoren en de beheerders van NV De Roos een akkoord, waarbij De Roos zich ertoe verbond om tot 15 september de krant *Volksgazet* uit te geven. Daarbij kon ze gebruik maken van de installaties van Ontwikkeling-Excelsior. Het was een voorlopige datum die verlengd kon worden, maar

in het contract (een huuroverkomst afgesloten voor het handelsfonds voor twee maanden) bevond zich een opschortende optie die liep tot maandagavond 17 juli. Het was niet zeker dat het personeel de voorstellen van NV De Roos zou aanvaarden.

In het allerlaatste nummer van *Volksgazet* kondigde Marcel Schoeters, voorzitter van NV De Roos, nog 'een nieuwe start' aan: "*Dit is de eerste uitgave van Volksgazet onder de verantwoordelijkheid van NV De Roos*". Hij ging verder in op de inspanningen van de SGA en de nieuwe arbeidsvoorwaarden voor het personeel. Hij betoogde dat: "*Volksgazet geen enggebonden partijkrant van de BSP wilde zijn, maar een modern en open dagblad, progressief en direct ingrijpend op de actualiteit, ruim gericht op de Vlaamse gewesten*"⁽⁹⁾.

Het nummer van dinsdag 18 juli werd de avond voordien nog gezet en ingevormd, maar de beheerders van NV De Roos durfden de publicatie niet meer aan toen bleek dat een groot deel van het personeel voorbehoud maakte ten opzichte van de nieuwe arbeidsvoorwaarden en ze geen enkele waarborg had dat het kapitaal, ter beschikking gesteld door de SGA, op een efficiënte wijze zou kunnen besteed worden. Bovendien waren de financiële eisen van de curatoren te hoog en moest men op 18 juli afzien van de titel *Volksgazet* wegens een te hoge vraagprijs.

De Morgen

Na de mislukte overname had men het idee niet opgegeven om een nieuwe krant uit te geven. Streefdatum was nog steeds 15 september, waarbij men wou uitpakken met een open, linkse en niet eng-gebonden partijkrant. Ondertussen werd in samenwerking met *Vooruit* een noodkrant uitgebracht. Onder druk van

de BSP moest De Roos onderhandelen met Het Licht om naar één krant in Vlaanderen toe te werken, maar de gesprekken verliepen erg stroef. Op 26 september werd van de uitgave van een nieuwe krant afgezien omdat de onontbeerlijke steun van de SGA niet verkregen werd en De Roos ging haar eigen weg. Zij vond in het Antwerpse wel bereidheid, maar niet genoeg fondsen en was genoodzaakt zich te wenden tot de nationale instanties, echter zonder resultaat. Op 2 oktober werd door het Vlaams Overlegkomitee, vooral onder impuls van BSP-voorzitter Karel Van Miert en comitévoorzitter Frank Van Acker beslist één open progressief dagblad op te richten uitgegeven door De Roos en gedrukt door Het Licht. De eerste uitgave van *De Morgen* zou verschijnen op 1 december 1978. Intussen was men erin geslaagd de titel *Volksgazet* voor 800.000 fr te kopen, zodat deze voor de regio Antwerpen als ondertitel aan *De Morgen* kon meegegeven worden. Ook het fotoarchief en het abonneebestand werden door De Roos aangekocht.

De Noodkreet

De nieuwe linkse krant had voldoende toekomstperspectieven, maar voor de werkloze werknemers van *Volksgazet* was nog niets concreets ondernomen om de sociale gevolgen van het faillissement op te vangen. Op zaterdag 25 november traden zij in actie met de bezetting van de gebouwen, waar op dat ogenblik open-deurdagen plaatsvonden, met het oog op de openbare verkoop. Marcel Schoeters, voorzitter van De Roos, werd naar de gebouwen van *Volksgazet* gebracht en samen met de aanwezige curatoren gegijzeld. De ganse dag werd er gediscussieerd en rond 21.00 u kwamen de BSP-mandatarissen Marcel Colla en John Mangelshots een plan voorleggen dat de oprichting

inhiel van een drukkerij te Antwerpen, waar de socialistische beweging al haar drukwerk zou laten uitvoeren. 's Zondags werd verder gepraat en de bezetters deden voor de laatste maal de persen draaien voor de uitgave van een noodkrantje *De Noodkreet*. Op 13 december werd de bezetting opgeheven en verscheen een laatste uitgave van *De Noodkreet*. Ondertussen werd de faillissementsprocedure afgehandeld. Vermits door de beheerders van SV Ontwikkeling en NV Excelsior geen concordaire voorstellen werden gedaan, kon door de curatoren worden overgegaan tot de openbare verkoop⁽¹⁰⁾.

Bronnen:

- Archief Volksgazet
- Archief Jos Van Eynde
- Archief Roger Binnemans

Bibliografie

- R. CAMPE, M. DUMON en J.-J. JESPERS, *Radioscopie de la presse belge*, Verviers: Marabout, 1975.
- E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur 1940-1944*, Antwerpen-Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1973.
- A. DE BLOCK, *Door de Vlaamse socialistische pers naar de overwinning van het Arbeidsfront*, Antwerpen, 1936.
- H. DE BORGER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse pers, repertorium 1794-1914*, Leuven, Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis 49, 1968.
- R. DE CONINCK, *Overzichtslijst van het archief van SM Het Licht*, Werkinstrumenten 8, Gent: AMSAB, 1997.
- L. LIEVIJNS, *Repertorium van de pers en periodieken bewaard op het AMSAB*, Werkinstrumenten 3, Gent: AMSAB, 1994.
- L. SIMONS, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen, II de twintigste eeuw*, Tielt, 1987.
- G. VAN GOETHEM, *Wording en strijd van het socialistisch vakverbond van Antwerpen*, Antwerpen: AMSAB, 1994.

- A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende 1860-1925*, Antwerpen: Ontwikkeling, 1926.

- M. VERMANDERE, *Adamastos. 100 jaar Algemene Diamantbewerkerbond van België*, Antwerpen: AMSAB, 1995.

- (1) De beheerraad bestond uit Jan Bartels, Jef Groesser, Karel Vermeer, Louis Romeo, Louis Lauwers, Frans Wouters, Louis Lenaerts, Louis Scheerdijk en André Van der Veken.
- (2) De commissie bestond uit Alfons Cools, schepen te Antwerpen, Gustaaf Laroche van de Federatie der Vakbonden, Edward Preumont en Christ. Mahlman van de transportarbeiders, Edward Joris, Jules Schevenels, Jan Samijn, Jef Taillez en Henri Longville van de metaalbewerker, de onderwijzer Urbain Jamar en Willem Eekelers.
- (3) De Brusselse federatie had zich uit de beheerraad teruggetrokken omdat ze zinnens was een eigen dagblad uit te geven, *Het Volksblad*, opgericht in 1924. In 1929 komt het opnieuw tot een fusie tussen *De Volksgazet* en *De Volksgazet van Brabant*, die in 1927 *Het Volksblad* was opgevolgd.
- (4) Archief Volksgazet nr. 28 : Publicatie van de wijziging van de statuten van SM Ontwikkeling, 19/XI/1945, p. 2.
- (5) Adolf Molter, geboren te Antwerpen in 1896, was van 1935 tot juli 1940 en van april 1941 tot 1942 schepen van financiën van de stad Antwerpen. Van 1952 tot 1965 was hij geëcoopteerd senator. Hij begon zijn loopbaan bij *De Volksgazet* als journalist, correspondent te Brussel en redactiesecretaris. In 1933 volgde hij Camille Huysmans op als hoofdredacteur, dit tot aan de Tweede Wereldoorlog
- (6) Jos Van Eynde werd geboren te Berchem op 4 januari 1907. Na zijn studies voor onderwijzer te hebben voltooid begon hij in augustus 1926 bij *De Volksgazet* als leerling-journalist. Achtereenvolgens was Van Eynde hulpredacteur en redacteur en net voor de oorlog werd hij redactiesecretaris. Met de nieuwe hoofdredacteur kwam ook een nieuwe, op Engelse leest geschoeide journalistiek. Onder het beleid van Jos Van Eynde werd *Volksgazet* een informatiekrant met sportnieuws, reportages en lokale info. Net als zijn voorgangers combineerde hij zijn journalistieke werk met een leidende rol binnen de partij. Hij bepaalde via zijn typische, sterk polemische hoofdartikelen de politieke lijn van de krant. Via de journalistiek kwam Jos Van Eynde ook in de actieve politiek terecht. Tijdens de oorlog was hij redacteur van het sluikblad *De Werker*. In 1945 werd hij aangesteld tot voorzitter van de Antwerpse arrondissementsfederatie van de BSP. Op 17 februari 1946

werd hij lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en dit tot de verkiezingen van 17 april 1977. In 1954 werd hij nationaal ondervoorzitter van de partij, een functie die hij 16 jaar lang uitoefende, respectievelijk onder Max Buset en Léo Collard. Van 1971 tot 1975 was hij nationaal medevoorzitter van de BSP, eerst naast Edmond Leburton, nadien naast André Cools. Jos Van Eynde hield zich uiteraard ook bezig met de plaatselijke politiek in de BSP-afdeling Berchem. Hij was lid van de gemeenteraad van 1958 tot 1976 en voorzitter van de plaatselijke afdeling van de BSP.

- (7) De gemiddelde dagelijkse oplage komt niet overeen met het aantal effectief verkochte exemplaren. Het gaat om het aantal gedrukte exemplaren, dus ook de niet-verkochte, de promotie-exemplaren en de gratis nummers.
- (8) J. VAN EYNDE, De concentratie in de pers. In : *Socialistische standpunten*, 18(1971)2, pp. 92-93.
- (9) *Volksgazet*, jg. 57, nr. 263, 17.07.1978, p. 1.
- (10) J. DE CLERCQ, *Reconstructie van het archief De Volksgazet*, eindverhandeling, Stedelijke Technische leergangen voor Bibliotheekwezen, 1993, pp. 13-14.